

Zofia Dziubicka

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
w Lublinie

zofia.dziubicka@kul.pl

ORCID: 0009-0006-8596-0239

KULTUREMY W PRZEKŁADZIE ROSYJSKIEJ I BUŁGARSKIEJ WERSJI JĘZYKOWEJ FILMU ANIMOWANEGO *COCO*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RP.2024.003>

Zarys treści: Niniejszy artykuł porusza problem przekładu kulturomów w oparciu o analizę porównawczą technik tłumaczeniowych zastosowanych w rosyjskiej i bułgarskiej wersji językowej filmu animowanego *Coco*, zestawionych z oryginalną ścieżką dźwiękową. Omówione zostaną licznie występujące w anglojęzycznej wersji produkcji wtrącenia w języku hiszpańskim oraz określenia zjawisk specyficznych dla kultury mezoamerykańskiej i sposoby ich przeniesienia na język rosyjski i bułgarski z uwzględnieniem stopnia, w jakim oddane zostały realia kultury meksykańskiej w przekładzie.

Słowa kluczowe: *Coco*, kulturom, *Día de los muertos*

Celem niniejszego artykułu jest omówienie problemu przekładu kulturomów na podstawie analizy porównawczej rosyjskiego i bułgarskiego tłumaczenia (wersja dubbingowa) filmu animowanego *Coco* w zestawieniu z jego wersją oryginalną. Film produkcji amerykańskiej został nagrany w języku angielskim, ze względu jednak na tematykę – tradycje, wierzenia i obrzędy związane z *Día de los muertos*, meksykańskim Świętem Zmar-

łych – zawiera liczne wtrącenia w języku hiszpańskim. Wiele z nich nazywa zjawiska specyficzne dla kultury mezoamerykańskiej – łącznie w wersji oryginalnej filmu wystąpiło 69 słów i wyrażen w języku hiszpańskim, spośród których 29 zarówno w wersji rosyjskiej, jak i bułgarskiej zostało przetłumaczonych na rodzime ekwiwalenty bądź pominiętych w przekładzie. 15 hiszpańskojęzycznych terminów pojawiło się we wszystkich trzech omawianych wersjach językowych, 22 określenia są wspólne dla języka angielskiego i bułgarskiego, a jedynie 2 zwroty wystąpiły w angielskiej i rosyjskiej wersji językowej, lecz nie bułgarskiej. Do celów badawczych artykułu należy omówienie zastosowanych sposobów przekładu elementów hiszpańskojęzycznych w rosyjskiej i bułgarskiej wersji językowej filmu, jak również stopień, w jakim za ich pomocą oddane zostały realia kultury meksykańskiej dla odbiorcy rosyjskiego i bułgarskiego. W tym celu wyekscerpowane z materiału filmowego terminy zaczerpnięte z języka hiszpańskiego zostaną zestawione z danymi słownikowymi oraz korpusowymi.

Termin *kulturem* powstał w odpowiedzi na rozważania językoznawców kulturowych nad problemem przekładalności jednej kultury na drugą (Burkhardt 2008: 197). Według definicji Hansa Vermeera oraz Heidrun Witte oznacza on „fenomen w społeczeństwie, który jest postrzegany przez kogoś jako ważna, specyficzna cecha kultury” (Vermeer, Witte 1990: 137, za: Burkhardt 2008: 199).

Badacze tacy jak Christane Nord czy Robert Mayoral Asensio (Ornat 2013: 177) cytują inną definicję, zaproponowaną również przez Veermera:

Kulturem: fenomen społeczny kultury A, uznawany za istotny przez członków tej kultury, który w momencie porównania go z analogicznym fenomenem kultury B okazuje się być charakterystyczny dla kultury A (ibid.).

Jak jednak zauważa Lucía Molina Martínez, kulturemy funkcjonują w pewnym kontekście i powstają w wyniku transferu między dwiema konkretnymi kulturami. W swojej pracy *El otoño del pingüino: análisis descriptivo de la traducción de los culturemas* jako przykład podaje słowo *chador*, oznaczające popularne wśród irańskich muzułmanek nakrycie głowy (Molina Martínez 2006: 78–79).

Alicja Nagórko podaje natomiast, że w zakres definicyjny tego pojęcia wchodzi:

1. Kulturemy w węższym sensie (kulturowe słowa kluczowe, w tym m. in. egzotyzmy);
2. Skrypty kulturowe (np. życzenia, toasty, modele językowego wyrażania emocji, w formie przekleństw, hipokorystyków...);
3. Stereotypy (zwłaszcza stereotypy etniczne);
4. Ksenizmy (zachowania, w tym reakcje językowe, zdradzające kulturową obcość uczestnika danej sytuacji) (Nagórko 2004: 27–28, za: Burkhardt 2008: 197–198).

Film animowany *Coco* w reżyserii Lee Unkricha miał premierę w 2017 roku. Opowiada historię Miguela Rivery, którego największym marzeniem było zostanie – jak jego idol Ernesto de la Cruz – uznanym muzykiem. Realizację tego marzenia uniemożliwia mu rodzina: odżegnała się całkowicie od muzyki z powodu prapradziadka Miguela, który porzucił żonę i córkę dla kariery muzycznej. Ów prapradziadek nie jest wymieniany z imienia przez krewnych, nie upamiętnia się go również w obrzędach Święta Zmarłych. Główny bohater, nie mogąc pogodzić się ze stanowiskiem bliskich, postanawia zawalczyć o swój los i wziąć udział w konkursie talentów w dniu Święta Zmarłych – *Día de los muertos*. Przypadkiem przenosi się do świata umarłych, gdzie poznaje swoich przodków i prawdziwą historię rodziny. Tytuł filmu odnosi się do imienia prababci Miguela – Coco, która odegrała kluczową rolę w rodzinie.

Głównym językiem oryginalnej wersji animacji jest język angielski, pojawiają się w niej jednak liczne wypowiedzi lub ich fragmenty w języku hiszpańskim. Można je podzielić ze względu na strukturę oraz semantykę – w filmie występują zarówno wtrącenia jednowyrazowe (*mariachi, amigo*), jak i całe frazy (*Dios mío, qué onda*). Zróżnicowane są one również pod względem znaczeniowym – wyróżnić wśród nich można powitania (*hola, buenas tardes*), adresatywy (*señor, damas y caballeros*), nazwy potraw i produktów spożywczych (*tamales, chorizo*) i, co najważniejsze dla tego artykułu, określenia związane z elementami kultury meksykańskiej, a w szczególności z obchodami meksykańskiego Święta Zmarłych (*Día de los muertos, ofrenda*).

W tabeli poniżej zestawiono słowa i wyrażenia w języku hiszpańskim, które występują we wszystkich trzech omawianych (angielskiej, rosyjskiej i bułgarskiej) wersjach językowych:

Słowo/fraza	Objaśnienie
amigo	przyjaciel; słowo używane również jako adresatyw w stosunku do osób, z którymi mówca nie posiada relacji przyjacielskiej (Real Academia Española, dalej jako: RAE); w takim znaczeniu zostało użyte w filmie.
buenas noches	dobry wieczór/dobranoc
doña	żeńska forma zwrotu grzecznościowego don, poprzedzająca imię adresata; dawniej zarezerwowana dla osób o wysokim statusie społecznym (RAE)
El Santo	dosł. święty; w filmie występuje jako pseudonim jednego z bohaterów; jest to nawiązanie do autentycznej postaci meksykańskiego luchadora (wyjaśnienie terminu poniżej) El Santo, jednego z najbardziej znanych zawodników lucha libre, formy zapasów popularnej w Hispanoameryce. Postać filmowa nosi srebrną maskę (scena ma miejsce w świecie umarłych), będącą atrybutem El Santo – zdjął ją publicznie tylko raz, na tydzień przed śmiercią, i został w niej pochowany (Public People 2024)
(muchas) gracias	dziękuję (bardzo)
mamita	zdrobnienie rzeczownika mamá – mama (RAE); dosł. mamusia
mi amor	moja miłość (w filmie występuje się jako fragment piosenki)
mi corazón	moje serce (w filmie występuje się jako fragment piosenki)
muchacho	młodzieniec (RAE); w filmie używany jako adresatyw
niño	dziecko, wyraz używany również jako adresatyw (RAE)
no	nie
padre	ojciec
señor	słowo w filmie używane jest jako zwrot grzecznościowy wobec osoby starszej lub wyższej rangą; może również oznaczać osobę szanowaną w środowisku, człowieka zachowującego się z klasą lub pana/władcę (RAE)
señora	żeńska wersja rzeczownika señor (RAE)
sí	tak

Jak więc można zauważyć na podstawie powyższej tabeli, bardzo nie-liczne wyrażenia w języku hiszpańskim zostały przeniesione w oryginalnym brzmieniu zarówno do rosyjskiej, jak i bułgarskiej wersji językowej. Ponadto przedmiotem sporu mogłaby być ich ewentualna klasyfikacja jako kulturomów według definicji Vermeera. Część z nich stanowią wtrącenia z języka hiszpańskiego (*sí*, *gracias*), posiadające rodzime odpowiedniki w językach rosyjskim i bułgarskim i niestanowiące elementu charakterystycznego dla kultury meksykańskiej. Jednak wymienione w tabeli adresatywy (*doña*, *muchacho*, *padre*, *señor*, *señora*) są zwrotami grzecz-

nościowymi charakterystycznymi dla krajów hiszpańskojęzycznych, przy czym niektóre z nich (*doña, señor, señora*) historycznie używane były w stosunku do osób o wysokim statusie społecznym lub o pochodzeniu szlacheckim. Obecnie funkcjonują one zarówno w języku rosyjskim, jak i bułgarskim jako egzotyzy, głównie w przekładach literackich i filmowych jako element nadający miejscowy koloryt (Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego, Narodowy Korpus Języka Bułgarskiego).

Warto zaznaczyć, że nawet hiszpańskie określenie głównego tematu filmu, *Día de los muertos*, nie zostało uwzględnione w omawianych wersjach językowych (wyjaśnienie poniżej). Wśród wyrazów wymienionych w powyższej tabeli na szczególną uwagę zasługuje słowo *padre*. W podstawowym znaczeniu oznacza ono ojca, może być jednak również używane jako zwrot do duchownego katolickiego – *ojcze*, i to w tym znaczeniu występuje we wszystkich trzech wersjach językowych filmu. W oryginale zostaje ono jednak użyte w jeszcze jednym znaczeniu, które nie zostało oddane ani w języku rosyjskim, ani bułgarskim. Chodzi tu o wyrażenie *¡qué padre! (ale super!)*, charakterystyczne dla mowy potocznej meksykańskiej odmiany języka hiszpańskiego. Rzeczownik *ojciec* pełni tutaj funkcję przymiotnika i stoi w opozycji do wyrazu *madre* (matka), w meksykańskim slangu używanego we frazeologizmach o znaczeniu pejoratywnym. Co ciekawe, w chilijskiej odmianie języka hiszpańskiego, słowo *madre* przeciwnie, oprócz podstawowego znaczenia, tłumaczy się jako ‘światny’ (Chesnokova 2006: 89–90).

Liczniejsza jest grupa zwrotów hiszpańskich przeniesionych do przekładu bułgarskiego, natomiast w wersji rosyjskiej zastąpionych rodzimym ekwiwalentem lub pominiętych:

Słowo/fraza w angielskiej i bułgarskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w przekładzie rosyjskim
abuelita	zdrobnienie rzeczownika abuela (babcia)	бабулита
alebrijes	wielobarwne figurki fantastycznych stworzeń, zazwyczaj wykonywane z papieru lub drewna kopalowego (Diccionario del Español de México, dalej w tekście: DEM)	волшебные создания/ волшебные звери (magiczne stworzenia/ stwory)

Słowo/fraza w angielskiej i bułgarskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w przekładzie rosyjskim
bienvenidos a todos	witamy wszystkich	всем привет (cześć wszystkim)
buenas tardes	dzień dobry (po południu)/dobry wieczór	добрый вечер (dobry wieczór)
chicharrón	latynoamerykański przysmak przygotowywany ze świńskiej skóry smażonej we własnym tłuszczu (DEM)	ворчон (wyjaśnienie poniżej)
chorizo	powstały w Hiszpanii rodzaj wędzonej kielbasy wieprzowej (El Consorcio de Chorizo Español); w filmie występuje jako przezwisko Héctora, prapradziadka Miguela, o którym prześmiewczo mówiono, że zmarł, zadławiwszy się kawałkiem chorizo	окорочок (ćwiartka z kurczaka)
churros	rodzaj słodkiego ciasta o cylindrycznym kształcie, smażonego na głębokim tłuszczu i obtaczanym w cukrze; zazwyczaj spożywane na śniadanie (DEM)	słowo pominięte w tłumaczeniu
con permiso	za pozwoleniem	прошу прощения (proszę mi wybaczyć)
de nada	nie ma za co	на здоровье (na zdrowie, fraza ta zostaje użyta, gdy główny bohater kupuje ciastko i dziękuje sprzedawcy)
Dios mío	mój Boże	madre mía (o matko)
Día de los muertos/ Día de muertos	meksykańskie Święto Zmarłych	День Мёртвых (dosł. Dzień Martwych)
hola	cześć	привет (cześć)
Llorona	w folklorze meksykańskim zjawia matka, która utopiła własne dzieci (Horcasitas, Butterworth 1963); w Coco używane jest jednak nie w kontekście legendarnej Llorony, a w piosence ludowej o tym samym tytule	красотка (piękność, o kobiecie)

Słowo/fraza w angielskiej i bułgarskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w przekładzie rosyjskim
mamá	mama; w filmie używane również w stosunku do przodków, nesterek rodu, niezależnie od stopnia pokrewieństwa	бабуля (o mamá Coco)/ прапрабабушка (o mamá Imeldzie)
mariachi	zespół muzyczny liczący 8–12 członków, spośród których każdy również nazywany jest mariachi (DEM) Muzycy ubrani są w charakterystyczne trajes de charros i wykonują utwory z gatunków rancheras, sones, jarabes, huapangos, corridos, boleros. Do nieodzownych instrumentów muzycznych mariachi należy gitara, guitarrón – duża gitara basowa, vihuela – niewielka gitara o pięciu strunach, skrzypce i trąbka (Mulholland 2007)	музыкант (muzyk)
mi familia	moja rodzina	милые мои (mili moi)/ семья счастливая (szczęśliwa rodzina)
papá	tata, w filmie używane również w stosunku do przodków – nestorów rodu, niezależnie od stopnia pokrewieństwa	папа (tata)/дедушка (dziadzio)
salud	zdrowie, używane również w kontekście Na zdrowie! jako toast	будь здоров (na zdrowie)
un poco loco	dosł. trochę szalony, w filmie zwrot ten występuje jako fragment refrenu jednej z piosenek	с тобою я скоро чокнусь (przy tobie niedługo zwariuję)
señorita	zwrot grzecznościowy skierowany do kobiety niezamężnej (RAE)	słowo pominięte w tłumaczeniu
tamales	tradycyjne danie kuchni meksykańskiej, przygotowywane z masy zwinętej w liść kukurydzy i ugotowanej na parze. Jego historia sięga kultury azteckiej, według której potrawa silnie związana jest z symboliką śmierci i odrodzenia oraz obchodami Día de los muertos (Gómez Martínez 2014)	słowo pominięte w tłumaczeniu

Słowo/fraza w angielskiej i bułgarskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w przekładzie rosyjskim
xolo	nagi pies meksykański, uważany przez Azteków za przewodnika dusz do świata umarłych (de la Garza 2014: 58–63)	волшебный чудо-пёс (magiczny чудо-pies)

Jak już zostało zauważone powyżej, mimo że akcja filmu skupia się wokół wierzeń i obrzędów związanych z obchodami meksykańskiego Święta Zmarłych, *Día de los muertos*, hiszpańska nazwa tego charakterystycznego dla kultury mezoamerykańskiej święta, wywodzącego się z wierzeń azteckich (Bradfield 2016) została przeniesiona jedynie do bułgarskiej wersji językowej. Co istotne, pojawia się ona w pierwszych minutach filmu i wyjaśniona jest odbiorcy bułgarskiemu poprzez przekład na jego język – *Денят на Мъртвите* (dosł. *Dzień Martwych*). W przekładzie rosyjskim natomiast zastosowano analog funkcjonalny – przetłumaczono ją na rodzimy ekwiwalent *День Мёртвых*, termin analogiczny do bułgarskiego. Określenie to nie jest jednak równoznaczne z *День Всех Святых* w języku rosyjskim czy *Ден на вси светии* w języku bułgarskim oznaczające Dzień Wszystkich Świętych.

Nieodłączny element *Día de los muertos* stanowią *alebrijes* – kolorowe figurki zwierząt-hybryd, które obecnie uważa się za symbol połączenia świata doczesnego z zaświatami oraz za przewodników dusz (Espinoza Barrientos 2025: 78). *Alebrijes* pojawiają się w *Coco* zarówno jako figurki podczas obchodów Święta Zmarłych, jak również jako magiczne stworzenia pomagające zmarłym w zaświatach. Poniżej porównanie wprowadzenia *alebrijes* do akcji filmu, gdy główny bohater widzi je po raz pierwszy jako żywe byty w świecie umarłych:

[ang] *Alebrijes! Those are... real alebrijes, spirit creatures (Alebrijes! To są... Prawdziwe alebrijes, duchowe stworzenia).*

[bg] *Алебрихес! Те са... Истински фантастични създания (Alebrijes! To są... Prawdziwe fantastyczne stworzenia).*

[ros] *Что за звери? Волшебные, да? Волшебные, но настоящие* (Co to za stwory? Magiczne, prawda? Magiczne, ale prawdziwe).

Można więc zauważyć subtelne różnice w wersji anglo- i bułgarskojęzycznej – w oryginale zauważalne są nawiązania do tradycyjnych meksykańskich figurek, obecnych podczas obchodów *Día de los muertos* i zaznacza się, że te w zaświatach są w przeciwieństwie do nich prawdziwe, natomiast w bułgarskim przekładzie kładzie się nacisk na fakt, że są to *prawdziwe fantastyczne stworzenia*. Rosyjska wersja językowa rezygnuje za to z terminologii hiszpańskiej na rzecz parafrazy – *alebrijes* określane są jako *magiczne*, lecz mimo wszystko *prawdziwe stwory*. Przekład ten nie oddaje więc w pełni kolorytu kulturowego, gdyż określenie magiczny stwór jest określeniem szerszym niż *alebrije* (oznaczające konkretną postać w folklorze meksykańskim).

Funkcję przewodnika dusz w kulturze meksykańskiej, oprócz *alebrijes*, pełni także nagi pies meksykański – *xoloitzcuintli*. Według wierzeń azteckich, zadaniem *xolo* było doprowadzenie duszy zmarłego przed oblicze boga śmierci – *Mictlantecuhltli* (Donají Reyes Espinoza 2015: 8). Nieprzypadkowo więc bezpański pies Dante, dokarmiany przez głównego bohatera *Coco*, mógł przekroczyć wraz z nim most łączący świat żywych z zaświatami. Również nieprzypadkowa jest scena, w której szkielet słynnej meksykańskiej malarki, Fridy Kahlo, głaszcze Dantego, mówiąc o jego roli przewodnika dusz – w rzeczywistości artystka wraz z mężem Diego Riverą (którego postać również została uwzględniona w filmie) pomogła odnowić populację nagiego psa meksykańskiego. Mimo tak ważnego miejsca w kulturze mezoamerykańskiej był on na skraju wymarcia w wyniku importu ras europejskich oraz używania *xoloitzcuintli* przez Hiszpanów jako źródło mięsa (Vidaurre 2022). W oryginalnej wersji dźwiękowej filmu pada skrócona nazwa rasy – *xolo*, z zachowaniem wymowy języka nahuatl (Universidad Veracruzana) – [ʃɔɫɔ], w bułgarskim przekładzie natomiast [ʃ] zastąpiono [s]. W rosyjskiej wersji językowej nie występuje ani pełna, ani skrócona wersja nazwy, zdecydowano się natomiast na określenie *волшебный чудо-пёс* (magiczny чудо-pies). Analogicznie do *alebrijes* w przekładzie rosyjskim zastosowano generalizację, rezygnując z określenia wskazującego na istotną rolę *xolo* w kulturze meksykańskiej – magiczny pies może być dowolnej rasy.

Na uwagę zasługuje również nieuwzględnione w wersji rosyjskiej słowo *Llorona*. Zarówno w wersji oryginalnej filmu, jak i jego bułgarskim tłumaczeniu zostało ono użyte kilkakrotnie w przytaczanej piosence w języku hiszpańskim, w rosyjskim przekładzie natomiast utwór został przetłumaczony z pominięciem postaci *Llorony*:

[ang/bg] *Llorona de azul celeste... y aunque la vida me cueste, Llorona, no dejaré de quererte* (*Llorona* pod błękitnym niebem... i choćby życie rzucało mi kłody pod nogi, nie przestanę cię kochać).

[ros] *Плачь по мне красотка, красотка, зажги мне свечу, но как бы жизнь не была к нам жестока, буду любить тебя вечно* (*Piękności, płacz po mnie, zapal mi świecę, ale jakie by życie nie było dla nas ciężkie, kochać cię będę po wsze czasy*).

Utwór ten nie został stworzony na potrzeby produkcji filmowej – jest to jedna z bardziej znanych pieśni meksykańskich (El Universal 2019), nieposiadająca jednak jednej, kanonicznej wersji – według różnych źródeł, istnieje ich około pięciuset (Cultura Colectiva 2018). Warto zaznaczyć, że w folklorze meksykańskim istnieje również legenda o *Lloronie*, matce, która, dowiedziawszy się o zdradzie męża, utopiła własne dzieci (Iñiguez 2007: 154). Według podań jej dusza, nie mogąc zaznać spokoju, błąka się nocami, szczególnie w okolicach rzek oraz w czasie burzy, i opłakuje swoje dzieci (DEM). To właśnie do jej zawodzenia nawiązuje imię pochodzące od hiszpańskiego czasownika *llorar* – płakać (RAE). Obecnie w meksykańskiej odmianie języka hiszpańskiego funkcjonuje wyrażenie *hacerle la llorona a alguien*, oznaczające wymuszanie czegoś na kimś łzami (DEM). Jednak związek legendarnej *Llorony* z bohaterką pieśni ludowej jest kwestią sporną (Cultura Colectiva 2018). Znów rosyjska wersja językowa rezygnuje z wprowadzenia określenia charakterystycznego elementu kultury meksykańskiej na rzecz ekwiwalentu bliższego odbiorcy rosyjskiemu, jednak nieoddającego w pełni kolorytu kulturowego. Warto jednak zauważyć, że w przekładzie rosyjskim uwzględniono czasownik *плакать*, który w angielskiej i bułgarskiej wersji językowej zawarty jest w imieniu bohaterki pieśni.

Ciekawy jest zabieg stylistyczny zastosowany w rosyjskim przekładzie filmu, gdzie słowo *abuelita* zostało przetłumaczone na *бабулита*. Jak zostało wyjaśnione w powyższej tabeli, wyraz *abuelita* stanowi zdrobnienie

wyrazu *abuela*, oznaczającego babcię. W języku rosyjskim w tym kontekście można by użyć słowa *бабушка* lub *бабуля*. Na podstawie danych słownikowych i korpusowych (Большой толковый словарь русского языка, Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego) można przypuszczać, że wyraz *бабулита* nie jest określeniem używanym w języku rosyjskim. Wiadać natomiast wyraźne podobieństwo do zdrobnień w języku hiszpańskim, tworzonych najczęściej poprzez dodanie sufiksu *ito/-ita* (Muñoz Rincón 2017) do rdzenia wyrazowego, funkcję którego pełniłby tu wyraz *бабуля* używany w stosunku do Coco, prababci głównego bohatera i matki babci Eleny, określanej omawianym adresatywem *бабулита* – stworzono więc hybrydę językową, oznaczającą, że babcia Elena jest małą babcią Coco. W angielskiej i bułgarskiej wersji natomiast babcia Coco tytułowana jest jako *mamá* (podobnie jak jej matka, *mamá* Imelda), co w języku hiszpańskim oznacza mamę, w Hispanoameryce jednak określenie to używane jest również w stosunku do osób starszych, nestorów rodu. Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku męskich przodków, nazywanych *papá* (tata), nawet jeśli są oni dziadkami (np. *papá* Julio, w wersji rosyjskiej nazywany *дедушка* Хулио – dziadzio Julio).

Do podobnej hybrydy językowej doszło w przypadku rosyjskiego przekładu kultuemu *chicharrón* (objaśnienie w tabeli powyżej), w wersji bułgarskiej (analogicznie do wersji oryginalnej filmu) pełniącego funkcję pseudonimu jednego z bohaterów. W wersji rosyjskiej zostało w tej roli użyte nieistniejące w języku słowo *варчон* (Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego), którego źródło można szukać w czasowniku *ворчать* – warczeć (Большой толковый словарь русского языка) i hiszpańskiej końcówki *-ón*.

Warto również zwrócić uwagę na frazę *Díos mío* (mój Boże). W bułgarskim przekładzie zdecydowano się na jej przeniesienie w oryginalnym brzmieniu, w wersji rosyjskiej natomiast została ona zastąpiona, jednak nie rodzimym ekwiwalentem, a innym wyrażeniem w języku hiszpańskim – *¡madre mía!* (o matko!). Analogiczna sytuacja ma miejsce, gdy prapradziadek Miguela pokazuje mu swoje zdjęcie z młodości, prosząc, by ten postawił je na rodzinnym ołtarzyku (*ofrenda*). W wersji anglojęzycznej wprowadzono wtrącenie w języku hiszpańskim, w rosyjskim przekładzie zastąpione przez inne hiszpańskie słowo – *macho*, które, podobnie jak w przypadku *madre mía*, w wersji oryginalnej nie występuje ani razu. W wersji bułgarskiej natomiast całość przetłumaczono na język bułgarski.

Można także wyróżnić bardzo wąską grupę hispanizmów, które pojawiły się zarówno w angielskiej, jak i rosyjskiej wersji językowej, ale nie w przekładzie bułgarskim:

Słowo/fraza w angielskiej i rosyjskiej wersji językowej	Objaśnienie	Bułgarski ekwiwalent
chicos	w filmie wyraz został użyty w formie zwrotu do grupy osób, może również oznaczać osobę młodą (RAE)	słowo pominięte w tłumaczeniu
damas y caballeros	panie i panowie; w rosyjskiej wersji językowej zachowano hiszpański zwrot, jednak w zruszczonej formie: дамас и кавальерос (fon. damas i kawalieros)	дами и господа

Bardzo wiele fraz w języku hiszpańskim występuje jednak wyłącznie w oryginalnej wersji filmu, w przekładach rosyjskim i bułgarskim zastąpione zostały przez rodzime ekwiwalenty. Rezygnacja z niektórych z nich nie wpływa znacząco na odbiór, jako że część wspomnianych słów i wyrażen służy jedynie nadaniu kolorytu i możliwe jest pełne oddanie ich znaczenia poprzez tłumaczenie, np. *¡ya lo sabía!* (wiedziałam!), w obu przypadkach omawianych przekładów przetłumaczone dosłownie – *ну так и знала!* w języku rosyjskim czy *знаех си!* w języku bułgarskim. W przypadku jednak terminów związanych ze specyficznymi zjawiskami właściwymi dla kultury meksykańskiej, tłumaczenie na rodzimy ekwiwalent nie zawsze w pełni oddało znaczenie danego wyrazu i jego miejsca w kulturze.

Przykładem takiego terminu jest nieodłączny element obchodów *Día de los muertos* – *ofrenda* – ołtarzyk, na którym stawia się zdjęcia zmarłych bliskich, by ich dusze mogły odwiedzić domostwo w Dzień Wszystkich Świętych. Słowo *ofrenda* może oznaczać również ofiarę, składaną bóstwu lub ku pamięci zmarłego (DEM); oprócz zdjęć zmarłych członków rodziny na ołtarzyku można znaleźć także świece zapalone ku ich pamięci, ich ulubione potrawy oraz należące do nich za życia przedmioty osobiste (Vidal Fócil 2023: 319–322). W obu omawianych przekładach słowo *ofrenda* zostało zastąpione rodzimym odpowiednikiem – *алтарь* w przypadku języka rosyjskiego oraz *олтар* w języku bułgarskim. Ekwiwalenty te nie oddają jednak w pełni znaczenia wyrazu, jako że wspomniane terminy są szersze

semantycznie – w obu językach mogą oznaczać zarówno miejsce składania ofiar, jak i ołtarz w kościele (Большой толковый словарь русского языка, Речник на Българския Език). Można więc powiedzieć, że termin *алтарь/олтар* jest odpowiednikiem hiszpańskiego słowa *altar* (RAE).

Drogę do *ofrendy* wskazują zmarłym ścieżki usypane z płatków aksamitki (Martins Botelho, Darcie, Gobbi 2019: 211). Kwiaty te stanowiły ważny element kultur mezoamerykańskich okresu prekolumbijskiego, według których aksamitka zachowywała światło i ciepło promieni słonecznych, dzięki czemu mogła oświetlać drogę duszom. Z tego powodu wykorzystywano ją podczas ceremonii pogrzebowych i ofiarnych; symbolizowała pomost między żywymi a ich zmarłymi przodkami (El País: México 2024). W angielskiej wersji językowej *Coco* pada hiszpańska nazwa aksamitki – *cempasúchil*, którą na język rosyjski przetłumaczono jako *ленесточек мертвоцветика*, czyli płatek kwiatuszka umarłych. Określenie to wskazuje na miejsce płatków aksamitki w kulturze meksykańskiej z pominięciem nazwy kwiatu w języku hiszpańskim; natomiast w języku bułgarskim użyto słowa *перемче*.

Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku przekładu słowa *luchadora* (żeńska forma słowa *luchador*). Zarówno w wersji rosyjskiej, jak i bułgarskiej wyraz ten został przetłumaczony na rodzimy ekwiwalent *боец* w przypadku języka rosyjskiego oraz *бопец* w języku bułgarskim. W obu tych językach określenia te oznaczają wojownika, bez wskazania na rodzaj walki, jaką toczy. Jednak w języku hiszpańskim słowo *luchador*, choć również może oznaczać wojownika, w kulturze popularnej odnosi się do sportu bardzo charakterystycznego dla kultury latynoamerykańskiej, szczególnie meksykańskiej, jaką jest *lucha libre* – forma zapasów, w którym zapaśnicy noszą charakterystyczne maski, zasłaniające w całości twarz zawodników i będące ich atrybutami.

Słowo/fraza w angielskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w rosyjskim przekładzie	Ekwiwalent w bułgarskim przekładzie
angelito	aniołek; w filmie użyte jako zwrot do głównego bohatera	ангелок (aniołek)	ангелче (aniołek)
cállate	zamknij się	тихо (cicho)/молчать (milczeć)	тихо (cicho)

Słowo/fraza w angielskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w rosyjskim przekładzie	Ekwiwalent w bułgarskim przekładzie
cálmese	proszę się uspokoić; jest to forma grzecznościowa (<i>usted</i>), używana w stosunku osób starszych lub o wyższym statusie; jak można zauważyć, zrezygnowano z niej w przekładach na rzecz formy nieoficjalnej	не волнуйся (nie martw się)	успокойся (uspokój się)
cempasúchil	aksamitka; z jej płatków usypuje się ścieżki, pomagające trafić душom zmarłych do ich <i>ofrendy</i> (Martins Botelho, Darcie, Gobbi 2019: 211)	лепесточек мертвоцветика (płatek kwiatuszka umarłych)	неремче
cielito	zdrobnienie wyrazu <i>cielo</i> (niebo); w filmie użyte jako zwrot do głównego bohatera	баробашка [w rosyjskiej kulturze odpowiednik poltergeista (Panyukov 2016: 230)]	słowo pominięte w tłumaczeniu
chamaco	określenie osoby bardzo młodej, dziecka lub nastolatka; używane także jako adresatyw (DEM)	братишка [braciszek, od sł. <i>брат</i> (Большой толковый словарь русского языка)]	момче (chłopiec)
disculpen	proszę wybaczyć	прошу прощения (proszę mi wybaczyć)	извинете (przepraszam, do grupy osób)
El camino a casa	droga do domu; w <i>Coco</i> zwrot użyty jako tytuł filmu, w którym grał jeden z bohaterów	Судьба музыканта (Los muzykanta)	Пътят към дома (Droga do domu)
espérame	czekaj na mnie	подоги (poczekaj)	чакай ме (czekaj na mnie)
¿estás bien?	w porządku?	zwrot pominięty w tłumaczeniu	ти си жив и здрав (jesteś cały i zdrowy)
gordito	zdrobnienie hiszpańskiego słowa <i>gordo</i> (gruby)	<i>amigo</i> (hiszp. przyjaciel)	шишко (grubas)

Słowo/fraza w angielskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w rosyjskim przekładzie	Ekwiwalent w bułgarskim przekładzie
grito	krzyk	что из духу (coś od serca)	вик (krzyk)
huaraches	wytwarzany przez meksykańskie rdzenne społeczności rodzaj obuwia, szczególnie rozpowszechniony na obszarach wiejskich (DEM)	сандалии (sandały)	сандали (sandały)
luchadora	żeńska forma rzeczownika <i>luchador</i> , oznaczającego zawodnika <i>lucha libre</i> , sportu walki, zajmującego ważne miejsce w kulturze meksykańskiej (Villarreal 2009: 3); cechą charakterystyczną <i>luchadora</i> jest jego maska, którą ściąga na ringu jedynie w wypadku przegranej (tamże: 4)	боец (wojownik)	борец (wojownik)
México	Meksyk; w wersji oryginalnej filmu zachowano hiszpańską wymowę nazwy kraju ['mexiko]	Мексика	Мексико
mija	złączenie hiszpańskich wyrazów <i>mí</i> (moja) i <i>hija</i> (cóрка), używane w latynoamerykańskich odmianach języka hiszpańskiego jako zwrot do dziecka (niekoniecznie rodzonego) lub do przyjaciela (Diccionario panhispánico de dudas)	миленькая (mi-lutka)/ малышка (maleństwo)	дъщеря (cóрка)
mijo	złączenie hiszpańskich wyrazów <i>mí</i> (mój) i <i>hijo</i> (syn), używane w latynoamerykańskich odmianach języka hiszpańskiego jako zwrot do dziecka (niekoniecznie rodzonego) lub do przyjaciela (Diccionario panhispánico de dudas)	мышонок (myszka)/сердце моё (serce moje)	hijo (hiszp. syn) / синко (synek)

Słowo/fraza w angielskiej wersji językowej	Objaśnienie	Ekwiwalent w rosyjskim przekładzie	Ekwiwalent w bułgarskim przekładzie
mira	patrz, forma trybu rozkazującego od hiszpańskiego czasownika <i>mirar</i> – patrzeć	смотри (patrz)	виж (patrz)
mi gente	moi ludzie	zwrot pominięty w tłumaczeniu	zwrot pominięty w tłumaczeniu
música	muzyka	музыка	музика
no manches	wyrażenie charakterystyczne dla meksykańskiej odmiany języka hiszpańskiego, używane jako wyraz zaskoczenia (DEM); na język polski można je tłumaczyć jako <i>no co ty</i>	ну конечно (ta, jasne)	какво говориш (co ty mówisz)
ofrenda	wyjaśnienie powyżej	алтарь (ołtarz)	олтар (ołtarz)
qué onda	wyrażenie charakterystyczne dla meksykańskiej odmiany języka hiszpańskiego, używane jako powitanie w mowie potocznej (DEM)	здорово (pot. świetnie)	zwrot pominięty w tłumaczeniu
perrito	piesek; w filmie użyte jako zwrot do głównego bohatera	ягнёночек (jagniątko)	słowo pominięte w tłumaczeniu
plaza	plac/rynek (RAE); w kulturze meksykańskiej pełni funkcję centralnego punktu życia lokalnej społeczności, gdzie członkowie której spotykają się w celu plotkowania, robienia interesów, wymiany poglądów czy urządzania zabaw (DEM)	площадь (plac)	плоч (plac)
pobrecito	biedaczek, zdrobnienie hiszpańskiego przymiotnika <i>pobre</i> (biedny)	солнце моё (słońce moje)	горкичкото (biedactwo)
tía	ciocia	тётя (ciocia)	леля (ciocia)
tío	wujek	дядя/дядушка (wujek/wujaszek)	чичо (wujek)
ya lo sabía	wiedziałam!	ну так и знала! (no wiedziałam!)	знаех си! (wiedziałam!)

W powyższych rozważaniach opisano przypadki zamiany w rosyjskiej wersji językowej zwrotu w języku hiszpańskim nie na rodzimy ekwiwalent, a inne hiszpańskie wyrażenie. Sytuacja taka ma również miejsce w przypadku przekładu bułgarskiego – pojawiający się często w filmie wyraz *mijo*, będący złożeniem hiszpańskich słów *mi* (mój) oraz *hijo* (syn) (Diccionario panhispánico de dudas), został przy pierwszym jego użyciu w wersji bułgarskiej zastąpiony wyrazem *hijo*. Zabieg ten nie wpływa znacząco na rozumienie wypowiedzi, nie oddaje jednak w pełni kolorytu kulturowego, jako że zwrot *mijo* jest bardzo charakterystyczny dla latinoamerykańskich odmian języka hiszpańskiego (ibid.). W późniejszych wystąpieniach w filmie słowo to pojawia się w postaci przetłumaczonego na rodzimy język ekwiwalentu – *синко* (synek).

Spośród 69 słów i wyrażeń w języku hiszpańskim występujących w filmie *Coco*, aż 49 z nich stanowią wtrącenia w pełni możliwe do przetłumaczenia na język docelowy z zachowaniem pierwotnego znaczenia, choć częściowo zostały one przeniesione w oryginalnym brzmieniu – 11 w przypadku rosyjskiej wersji językowej i 23 w wersji bułgarskiej. Kwestią sporną może być klasyfikacja pozostałych wyrazów, określających zwroty grzecznościowe, nazwy potraw i produktów spożywczych, mitycznych stworzeń i legendarnych postaci oraz elementów obchodów meksykańskiego Święta Zmarłych, jako że niektóre z nich (np. *señor*, *chorizo*) funkcjonują zarówno w języku rosyjskim, jak i bułgarskim jako egzotyzymy. Zgodnie z definicją H. Veermiera spośród terminów omówionych w niniejszym artykule za takowe można uznać wyrazy: *alebrijes*, *Día de los muertos*, *huaraches*, *Llorona*, *luchadora*, *mariachi*, *ofrenda*, *tamales*, *xolo*. Żaden z nich nie wystąpił we wszystkich trzech omawianych wersjach językowych, przy czym trzy spośród nich zostały uwzględnione jedynie w oryginalnej ścieżce dźwiękowej. Chodzi tu o wyrazy *huaraches*, *luchadora* i *ofrenda*, które zastąpiono w rosyjskim i bułgarskim przekładzie szerszymi semantycznie rodzimymi ekwiwalentami.

Podsumowując, analiza porównawcza rosyjskiej i bułgarskiej wersji językowej wykazała dość silną tendencję do zastępowania egzotyzmów rodzimymi ekwiwalentami w przypadku przekładu rosyjskiego w porównaniu z tłumaczeniem bułgarskim, do którego znacznie liczniej przeniesiono hiszpańskie wtrącenia w ich oryginalnym brzmieniu. Mimo to również w wersji bułgarskiej zdecydowano się na przetłumaczenie części wyrazów hiszpańskojęzycznych na język bułgarski. Zarówno w języku rosyjskim,

jak i bułgarskim, w przypadku zastępowania określeń nazywających elementy charakterystyczne dla kultury meksykańskiej rodzimymi ekwiwalentami, odpowiedniki te nie zawsze oddają w pełni znaczenie kulturowe opisywanych zjawisk, jako że użyto terminów szerszych semantycznie niż te w oryginalnej ścieżce dźwiękowej filmu. Również w obu językach, rosyjskim i bułgarskim, można zauważyć dość ciekawe zjawisko, jakim jest zastępowanie frazy w języku hiszpańskim inną frazą, lecz nie w języku docelowym, a również w języku hiszpańskim.

Literatura

- Balgarski natsionalen korpus: <https://dcl.bas.bg/bulnc/> [Български национален корпус (dostęp: 10.03.2025)].
- Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka: <https://gramota.ru/> [Большой толковый словарь русского языка (dostęp: 9.03.2025)].
- Bradfield E., 2016, *Dia de los Muertos and its Representation of Calaveras*, „Focus on World” Festivals, Oxford.
- Burkhardt H., 2008, *Kulturemy i ich miejsce w teorii przekładu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” no. 3060, „Język i kultura”, tom 20, Wrocław, s. 197–209.
- Chesnokova O. S., 2006, *Terminy rodstva «padre» i «madre» v meksykańskom natsional'nom variante ispańskiego yazyka: semanticheskiy, kognitivnyy i diskursivnyy aspekty*, „Vestnik RUDN”, ser. Lingvistika, no.8, Moskva [Чеснокова О. С., 2006, *Термины родства в мексиканском национальном варианте испанского языка: семантический, когнитивный и дискурсивный аспекты*, „Вестник РУДН”, сер. Лингвистика, no.8, Москва].
- Chorizo Español, <https://chorizoespanol.es/elchorizoespanol/> (dostęp: 7.03.2025).
- Cultura Colectiva, 2018, <https://culturacolectiva.com/entretenimiento/musica/historia-y-letra-de-la-cancion-la-llorona-de-chavela-vargas/> (dostęp: 10.03.2025).
- De la Garza M., 2014, *El carácter sagrado del xoloitzcuintli entre los nahuas y los mayas*, „Arqueología Mexicana”, no. 125, s. 58–63.
- Diccionario panhispánico de dudas: <https://www.rae.es/dpd/> (dostęp: 10.03.2025).
- Donají Reyes Espinoza A. S., 2015, *Altar de cabo de año con tapete prehispánico alusivo a la muerte y los Xoloitzcuintli*, Toluca.
- El Colegio de México, A.C., *Diccionario del Español de México* (DEM) <http://dem.colmex.mx> (dostęp: 9.03.2025).
- El Universal, 2019, <https://www.eluniversal.com.mx/espectaculos/musica/la-llorona-una-cancion-que-cambia-de-voces-y-versos/> (dostęp: 8.03.2025).

- Espinoza Barrientos R. D., 2025, *Los alebrijes: un viaje por el mundo fantástico de la artesanía mexicana*, „Kuskanchaq”, Lima.
- Gómez Martínez A., 2014, *Los tamales: ofrenda y simbolismo entre los nahuas de la Huasteca veracruzana, México*, „Comidas Rituales”: <https://journals.openedition.org/aof/7534> (dostęp: 9.03.2025).
- Horcasitas F., Butterworth D., 1963, *La Llorona*, „Revistas filológicas”, Tlalocan. <https://www.uv.mx/celulaode/innova2018/AlfabetoNahuatl/tema2.html> (dostęp: 11.03.2025).
- Iñiguez C. M., 2007, *La Llorona, la Malinche y la mujer chicana de hoy. Cuando ceda el llanto*, „Acciones e Investigaciones Sociales” no. 24, Saragossa.
- Martins Botelho D., Darcie M., Gobbi M. C., 2019, *Día de los Muertos no México: Uma análise folkcomunicacional*, „Revista Internacional de Folkcomunicação”, [S. l.], v. 17, n. 38, s. 200–216, <https://revistas.uepg.br/index.php/folkcom/article/view/19172> (dostęp: 9.03.2025).
- Molina Martínez L., 2006, El otoño del pinguino: análisis descriptivo de la traducción de los culturemas, „Publicaciones de la Universitat Jaume I”, Castellón de la Plana, s. 78–79.
- Mulholland M. L., 2007, *Mariachi, Myths and Mestizaje: Popular Culture and Mexican National Identity*, „National Identities”, 9(3), s. 247–264.
- Muñoz Rincón D. L., 2017, Universidad Pontificia Bolivariana, <https://www.upb.edu.co/es/central-blogs/ortografia/regla-para-los-diminutivos> (dostęp: 7.03.2025).
- Nagórko A., 2004, *Metody konfrontatywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa)*, [w:] E. Forian (red.), *Wielokulturowość, tożsamość, mniejszości na Węgrzech i w Polsce. Język – literatura – kultura*, Debreczyn, s. 25–33.
- Natsional'nyy korpus russkogo yazyka: <https://ruscorpora.ru/> [Национальный корпус русского языка (dostęp: 9.03.2025).
- Ornat D., 2013, *O polskim przekładzie hiszpańskich kulturemów*, „Przekład jako akt komunikacji międzykulturowej”, Poznań, s. 168–194.
- Panyukov A. V., 2016, *Fenomen samosborki v fol'klore: bylichka o domovom*, „Chelovek. Kul'tura. Obrazovaniye” 1 (19), Syktyvkar [Панюков А. В., 2016, *Феномен самосборки в фольклоре: быличка о домовом*, „Человек. Культура. Образование” 1 (19), Сыктывкар].
- Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, 23.ª ed. [wersja 23.8]: <https://dle.rae.es> (dostęp: 09.03.2025).
- Rechnik na Balgarskia Ezik: <https://ibl.bas.bg/rbe/> [Речник на Българския Език (dostęp: 9.03.2025).
- Shepley P., 2024, Public People, <https://www.publicpeople.org/what-is-a-luchador.htm> (dostęp: 10.03.2025).

- Vermeer H. J., Witte H., 1990, *Mögen Sie Zistrosen? Scenes&frames&channels im translatorischen Handeln*, Heidelberg, s. 129–155.
- Vidal Fócil A. B., 2023, *Celebraciones de los altares de las familias tabasqueñas, con motivo del Día de los muertos*, „Journal of Tourism and Heritage Research”, vol. 6, n° 2, s. 318–323: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9069483> (dostęp: 9.03.2025).
- Vidaaurri C. L., 2022, *Mexico's Legendary Xoloitzcuintli, the Hairless Dog*, „American Indian” vol. 23 no. 3: <https://www.americanindianmagazine.org/story/Xoloitzcuintli-the-Hairless-Dog> (dostęp: 10.03.2025).
- Villa Román E., 2024, El País México, <https://elpais.com/mexico/2024-11-01/el-cempasuchil-historia-usos-y-simbolismo-de-la-flor-que-guia-a-los-difuntos-en-su-regreso-a-casa.html> (dostęp: 9.03.2025).
- Villarreal H., 2009, *Simulacro, catarsis y espectáculo mediático en la lucha libre*, „Razón y palabra” no. 69, s. 1–11, Quito.

Culturemes in the translation of the Russian and Bulgarian versions of the animated film *Coco*

Summary

The article addresses the problem of translating culturemes based on a comparative analysis of translation techniques used in the Russian and Bulgarian versions of the animated film *Coco*, juxtaposed with the original soundtrack. It discusses numerous insertions in Spanish in the English version of the production, as well as the definitions of phenomena specific to Mesoamerican culture and the ways of transferring them to Russian and Bulgarian, taking into account the degree to which the actualities of Mexican culture were conveyed in translation. The culturemes excerpted from the film can be divided into several semantic groups: terms related to the celebration of *Día de los muertos*, Mexican Day of the Dead, honorifics, names of dishes and groceries, mythical creatures and legendary figures, names of family members and toasts. They can be also divided according to their structure: the ones being described with a single word and others worded with an entire phrase in Spanish. Some of them were transferred to the Russian and Bulgarian translations in their original form, especially the addressee expressions, although this procedure was carried out much more frequently in the Bulgarian version of the film. In the Russian version, they would rather be replaced with a native equivalent, which, however, did not always fully reflect the original meaning and the role of the discussed element in its original culture. Sometimes a phrase in Spanish in the process of translation was replaced by another phrase in

Spanish, apparently more familiar to the viewer. In order to examine the extent to which the translation solutions used conveyed the cultural meaning of the terms appearing in the film, the collected material was compared with dictionary and corpus data and then compiled in the form of tables. Comments to the tables were prepared on the basis of the field literature.

Keywords: *Coco*, cultureme, Día de los muertos

